

Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)

Mining In Denizli And Its Vicinity (1890-1919)

Yusuf Ziya BİLDİRİCİ*

ÖZET

Batılıların 15. yüzyılda Rönesans'la başlayan yeni coğrafyalar, uygarlıklar keşfetme duygusuna, zamanla ucuz baharat ve değerli maden kaynaklarını edinme isteği hâkim olmaya başlar. Sahip oldukları ateşli silahların avantajıyla gelişmemiş ülkelerin zenginliklerini elde etmeye başlayan Batılı büyük devletler sömürge yarışına girerler. İngiltere'de Hint ve Levant, Fransa'da Hint ve Kanada, Hollanda'da Batı ve Doğu kumpanyaları gibi büyük şirketler kurulur. Edindikleri sömürgelerle kendi yüzölçümlerinin üzerindeki kaynakları kontrol altına alan bu devletlerin yarışına Portekiz, İspanya, Belçika, Almanya ve Rusya katılırlar. Yaşadıkları topraklarda hayatları ve düzenleri yıkılan, inançları değiştirilen, verimli kaynakları sömürülen gelişmemiş toplumların sağ kalan insanları çoğunlukla yeni hâkimlerinin köleleri olurlar. Avrupa'da beyaz ırkın diğer ırklara üstünlüğü fikri gelişir.

19. yüzyıldan itibaren millî itibar sağlama, gücünü ispat etme, özellikle sanayi inkılabının iki temel kaynağı olan hammadde ve pazar edinme isteği gibi nedenlerle sömürgeci devletler arasında büyük bir rekabet başlar. Rusya ve Batılı büyük devletlerin gayrimüslimleri isyana sürükleyen misyonerlik ve askerî çalışmaları nedeniyle sıkıntılı anlar yaşayan Osmanlı Devleti, hükmettiği geniş coğrafyayı korumak uğruna, Batılı devletlere ticarî ayrıcalıklar vermenin yanı sıra yatırımlarına izin vermek zorunda kalır.

Büyük devletlerin dostluklarını sağlamak düşüncesiyle verilen ekonomik ayrıcalıklar ve yapılan ticarî anlaşmalar, yapılan savaşlar iyi bir durumda olmayan Osmanlı maliyesinin durumunu daha da kötüleştirir. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın ardından Anadolu'ya gelen yabancı tüccarlar, yanlarında çalıştırdıkları gayrimüslimlerin zenginleşmesini sağlayarak malî dengenin Türkler aleyhine bozulmasına neden olurlar. Osmanlı Devleti'nde madenlerle ilgili kanun ve yönetmeliklerin günün şartlarına uygun duruma getirilememesi, yapılan düzenlemelerin de yabancıların lehine geliştirilmesi nedenleriyle Osmanlı madenciliği çöküşe geçer.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş zamanlarında ticaret ahlâkının Türk toplumunda yerleşmesi amacıyla çalışan Aydın Vilayeti sancaklarından Denizli'deki Ahi Sinan ve Şahin Dede Dergâhı mensupları, 20. yüzyılın başında Tavas kasabasında zümpara taşı işletme ruhsatı alarak cevherleri çıkarmaya başlarlar. Aza kanaat getirerek ahlâkta yücelmeyi prensip edinen dergâh mensuplarının madencilik serüvenlerinde İngiliz tüccar Ernest Abbott nedeniyle, başlarına gelenler, yabancı profesyonel madencilerle rekabet etmeye çalışan Türk işletmecilerin düştükleri ibret verici olayları bize yansıtır.

Bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin çözümüyle; Denizli'nin yeraltı kaynaklarının geçmiş tarihteki varlığını, Anadolu kaplanları arasında pamuğu işleyerek adını duyuran Denizlili işletmecilerin ihmal edilmiş madenlerini işledikleri takdirde millî ekonomiye büyük katkılar sağlayacakları inancına dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Ahi Sinan, Ernest Abbott, Madenler, John D. Paterson.

Çalışmanın Türü: Araştırma.

ABSTRACT

Western, in the 15th century, started with the Renaissance to explore new geography and civilization, with time, it would begin to be dominant to obtain cheaper sources of spices and precious metals. Have the advantage of firearms; the western states begin to race to obtain the wealth of undeveloped countries to colonize.

The large companies established to obtain new colonies such as Indian and Levant in the UK, France and Indian in Canada, Western and Eastern in the Netherlands. Portugal, Spain, Belgium, Germany and Russia participated in competition of the countries, obtaining resources on the colonies larger than own acreage. The remaining undeveloped society people, whose life and order were destroyed, changed beliefs, abundant resources exploited in their homeland are usually the slaves of the new master. Due to many new easy achievements in Europe the idea of the white race was superior to other races developed.

From the 19th century, the competition between the colonial states starts because of some reasons such as to provide a national reputation, to prove own power, especially to obtain raw materials and markets two main sources with Industrial Revolution. After The United States participated in, Africa and the Pacific enter the control of colonial.

Britain, France and Germany invest in mines, railways, marines in various countries. The Ottoman State troubled with Russia and Western big states' missionary and military work to encourage the non-Muslim people for rebellion provide commercial privileges to Western States for the sake of protecting the large geography dominating.

While Ottoman Empire hopes to gain the new commercial treaty and friendship of England, France and the United States against especially Russia's starting to threaten from Caucasus to the Balkans and Eastern Anatolia, and France's initiative in North Africa, by allowing Germany, emerged as a new military and economic power, to invest in land try to balance policy.

The endowed economic privileges in order to provide friendship of powerful states and the trade agreement, makes the Ottoman finances which already in a not good situation because of the war with Russia worse. The foreign merchants coming to

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi

Anatolia with the advantage of the 1838 Ottoman-British Trade Agreement, earn much money by manipulating the virgin land mines and export.

Foreign merchants use large port cities such as Izmir to export the mine ore. The foreign merchants taking privilege on untouched ore bed of Western Anatolia changed the financial balance in non-Muslim's favour.

Denizli, a sanjak of Aydın province, attract foreigners' attentions who take permit to work on grindstone, chromium, copper mines towards the end of the century. The local entrepreneurs coming outside to Denizli who see the rich resources has been operated by foreigners take permits for the mining ores were forced to sell it to buyer foreigners.

Ernest Abbott, the British trader settled in Izmir with families is in good relations with the British Consulate in Istanbul and the Ottoman bureaucracy. Abbott, taking British investors Vittal Edward' capital support, eliminate own Citizen John D. Paterson to take concession of the grindstone in the Western Anatolia. Paterson and partners have to lead to other mining areas because of Abbott family's overwhelming market dominance of the grindstone.

When the British merchants started to work, mining business relevant laws and regulations was not arranged according to that day's conditions in the Ottoman Empire. 1 / 5 of mine abandoned and left to the public use, but unused land, to the government, the rest of the mine belongs to discoverer, and the new arrangements in favor of foreigners were reasons to the collapse of the Ottoman mining. The taxes taken from the mines were considered large income by government. Most of the Turks and non-Muslims in the Ottoman bureaucracy, seen attraction of foreign merchants' wealth, make a special effort to facilitate their works.

The members of Ahi Sinan and Şahin Dede Dervish lodge business and in Denizli to constitute the trade ethics in Turkish society during the founding and the rise of the Ottoman Empire, affected of foreigners' interest in mines begin to remove the ore by receiving business licenses for grindstone in the Tavas town at the beginning of the 20th century. It reflects us exemplary unhappy events to happen to the members of dervish convent, satisfied with what they get, aiming to obtain moral development, working own professional at daytime and jollifying and chatting in the evenings while trying to compete with professional foreign miners.

This study is done by resolving Ottoman archive documents of the prime minister's Office. The aim of this study is to bring up foreigners occupied our homeland not coming for the sake of vain ambition, to attract attention how Anatolian entrepreneur, made a name by processing cotton, called Anatolian tiger, contribute to the national economy by producing Denizli's neglected underground sources

Keywords: Denizli, Ahî Sinan, Ernest Abbott, Mines, Joh D. Paterson.

Study Type : Research

Giriş

19. yüzyıl başlarında Osmanlı maliyesinin vergi gelirlerinin %90'ını maden ve tuzlardan alınan vergilerle mukataa adı verilen gelirler oluşturmaktaydı (İnalçık ve Quataert, 1997: 55). Fakat 19. yüzyılın ikinci çeyreği Osmanlı Devleti için devamlı olarak savaşlar ve toprak kayıplarıyla geçen bir dönem oldu. Nitekim 1828-1829'da Rusya ile yapılan savaşta alınan mağlubiyetten sonra Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın merkezî hükümeti tanımaması sonucu Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasî ve askerî bunalım şiddetlenmiş, Osmanlı Devleti Ruslarla Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamaya mecbur kalmıştı (Kütükoğlu, 1974: 92).

Diğer taraftan dünya imalat verimi içindeki nisbî payını 1800-1830 arasında iki kattan fazla arttıran, gelişen sanayisine pazar ve ucuz hammadde kaynakları arayan İngiltere (Kennedy, 1994: 175), bu bunalımı kendi lehine değerlendirmek için Osmanlı Devleti'ne yeni bir ticaret antlaşması önerisinde bulunur. Antlaşmanın hazırlanmasına 1836 yılında başlanır. Uzun görüşme sürecinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak için diğer Avrupa devletlerini de devreye sokması sonucunda Osmanlı Devleti'nin çeşitli mallar üzerinde uyguladığı tekellerin kaldırılmasını öngören antlaşma üzerinde taraflar karar birliğine varırlar (Kütükoğlu, 92).

Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin önerdiği şartlardan dolayı bu antlaşmanın imzalanmasıyla çok ciddi ölçüde gelir kaybına uğrayacağını farkında olmasına rağmen, dış baskılar ve Mehmet Ali Paşa meselesinde büyük güçlerin desteğine ihtiyaç duyduğu için kabul etmek zorunda kalır.

1838 yılında imzalanan ve Baltalimanı Antlaşması adı verilen Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın maddeleri aşağıdaki gibidir (Sevinç, 1985: 428-429):

1. Britanya İmparatorluğu mahsul ve mamulü olup, İngiliz tüccarına ait her cins mal, hangi yol ve vasıta ile gelirse gelsin Osmanlı hudutları dahilinde bütün yerlerde kabul olunarak, kıymetleri üzerinden %3 gümrük resmi alınacaktır.
2. Bu %3'ten gayri, şimdye kadar alınmakta olan dahilî resimler yerine bundan böyle mal, ister geldiği mahalde, isterse naklolunduğu diğer bir şehirde satılsın %2 munzam bir resim ödenecektir. Bu %2 ödenikten sonra da mal tekrar el değiştirirse veya başka bir memlekete gönderilmek istenirse bir daha resim talep olunmayacaktır.

3. Başka bir ülkeye naklolunmak üzere Türkiye'ye getirilmiş olan emtia ile tüccarın elinde kalmış olan eşya diğer bir memleketeye gönderildiğinde %3 resimden başka bir resim verilmeyecektir.
4. İngiliz tüccarı, bir iskeleye getirdiği malın %3 gümrüğünü ödedikten sonra tekrar gümrük vermeksizin ikinci bir iskeleye götürmek yetkisine sahiptir. Ancak malı iskelede veya memleket dahilinde bir şehirde sattığı takdirde ikinci resim olan %2'yi vermek zorundadır.
5. İngiliz tüccarına ait Osmanlı yahut İngiliz mahsul ve mamulâtı Çanakkale ve İstanbul boğazlarından, ister geldikleri gemilerle, ister aktarma yaptıkları gemilerle geçsinler veya bir müddet için herhangi bir sebeple mallarını karaya çıkarıp tekrar gemilere yüklesinler bu gibi eşyadan hiçbir suretle resim veya hisse alınmayacaktır.
6. Kapitülasyonlar devam edecek, antlaşma ile tanınan yeni imtiyazlar eskilerine ilave olunacaktır.
7. İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamları için de İngiliz tüccarlarına tanınan bütün haklar sağlanacaktır.
8. Gerek iç, gerek dış ticaret amacıyla İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları memleketin her tarafında, her çeşit emtiayı bilaistisna alıp satabileceklerdir.
9. Emtia alımı ve nakli için tezkere istenmeyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar devletçe şiddetle cezalandırılacaklar ve İngiliz tüccarlarının bu yüzden uğrayacakları zararlar tazmin edilecektir.
10. İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, iç ticarete en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi ödemeyecektir.

Bu antlaşmada daha önce İngilizlere verilmiş olan ayrıcalıklar da yürürlükte bırakılıyordu. İngiliz tüccarları bir müddet sonra serbest alışveriş yapma hakkına istinaden işletmesi ve satışı devletin elinde olan tuz, şap, enfiye ile harp malzemelerini de alıp satmak istediler, kendilerine engel olunmak istendiğinde (Tengirşek, 1939: 289-320) antlaşmanın 8. maddesine dayanarak itirazda bulundular (Kütükoğlu, 88-116).

Antlaşmanın 7. maddesinde İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamları için de aynı şekilde tüccarlara tanınan hakların tanınacağı hükmünün sonucu olarak ticarete azınlıklar avantajlı hale geçerler ve yabancı tüccarlarla birlikte çok büyük kârlar elde ederler. Tanzimat Fermanı ile tanınan haklara ek olarak verilen bu ticarî ayrıcalıklar, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının hızla zenginleşmesine ve gelir dağılımının Türkler aleyhine bozulmasına sebep olur.

18. yüzyılın sonlarında Müslüman tüccarlar Osmanlı ticaretine hâkim durumdaydılar. 19. yüzyıl içinde, Müslüman tüccarların güçlü pozisyonları Anadolu vilayetlerinde biraz azalmakla birlikte İstanbul'da oran olarak en aza inmekteydi. Batılı ve gayrimüslim tüccarların, İstanbul ve Anadolu'nun batısında faaliyetlerini yoğunlaştırmasının altında Avrupalı diplomatların bu bölgelerde artan etkinliği yatmaktaydı. Batılı diplomatlar, kendi vatandaşlarını ve vatandaşlarıyla ticarî ilişkide bulunan azınlık tüccarlarını himaye ediyorlar, sorunlarının çözümünde yardımcı oluyorlardı. Azınlık tüccarları, antlaşmanın imzalanmasıyla vergi ve diğer konularda ayrıcalıklı duruma geçmişlerdi (İnalçık ve Quataert, 55).

Antlaşmadan elde etmiş oldukları avantajları kullanmak ve daha fazla kazanç elde etmek isteyen yabancı tüccarlar, sonraki yıllarda Batı Anadolu'ya gelerek maden işletmeciliği de yapmaya başladılar. Osmanlı'da maden işletmeciliği 19. yüzyılın büyük bölümünde ya doğrudan devlet eliyle ya da özel işletmeciler arasında imzalanan anlaşma şartlarına bağlı olarak özel girişimciler tarafından yapılmıyordu (Quataert, 1985: 914). Dolayısıyla Osmanlı topraklarında çok sayıda özel işletmecilerin temsilcileri bulunmaktaydı.

Bu dönemde özel girişimcilerin madenlerin işletilmesinde sıkça yer almasının nedeni, devletin ekonomik durumunun zayıflığı ve doğal olarak madenlerin işletilmesi için yeterli bütçenin ayrılmaması, ayrıca devletin madenlerin işletilmesinden elde edeceği kârın birinci plânda tutulmuş olmasıydı. Böylece madenleri özel işletmelere verirken herhangi bir araştırma yapılmadığı gibi memleketin geleceği açısından doğuracağı olumsuz sonuçlar konusunda da sağlıklı tedbirler alınmaz. Bunun önemli bir sonucu olarak, belirli aralıklarla maden imtiyazı alan girişimciler arasında gayrimüslimler avantajlı duruma geçerler (Tızlak, 1995: 76).

19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı madenlerine yönelik Avrupalıların talep artışına paralel olarak yatırımları da artmaya başlar. Bunun en iyi göstergeleri, 1898 ile 1900 yılları arasındaki yabancıların maden arama taleplerinin yılda ortalama % 139 artmış olması (Quataert, 915) ve 1890-1911 yılları (Çağatay, 1943:

124) arasında devletin verdiği 270 maden çıkarma yetkisinin, 102'sinin Türklere, 101'inin yabancılara ve 67'sinin azınlıklara ait olmasıdır (Kartalkanat, 1990: 71).

Bütün bu eksik ve son derece olumsuz uygulamaların yanında, Osmanlı madenciliğinin çöküşünü hızlandıran en büyük nedenlerden bir diğeri ise, maden mevzuatının günün şartlarına uygun olmayışdır. 1858 tarihinde toprak rejimini ve mülkiyetini tespit eden arazi kanunnamesi çıkartılır ve bu kanunnamede madenlere de yer verilir. Kanunnamede, mirî ve tahsisat nevinden olan vakfolunmuş topraklarda bulunan madenlerin devlete, terk edilmiş topraklarda ve halkın kullanımına bırakıldığı halde kullanılmayan topraklarda bulunanların 1/5'inin devlete, geriye kalan kısmının madeni bulana ait olacağı belirtilir. Ayrıca vakıf olan arazilerde bulunan madenler vakıflara, köy ve kasabalardaki mülk arazilerde bulunup çıkarılan madenlerin 1/5'i devlete, diğer kısmı mülk sahibine ait olacaktır hükmü konur (Kartalkanat, 67). Maden sanayinin biraz da olsa değerinin anlaşılmasıyla arazi kanunnamesinin çıkartılmasından üç yıl sonra 17 Temmuz 1861'de madencilikle ilgili ilk nizamname çıkartılır (Karal, 1988: 246-247).

Batı standartlarına uygun olarak tercüme yoluyla hazırlanan bu nizamnâme ile madencilikle ilgili olarak, maden ocaklarından maden çıkarma, çıkarılan cevherin işlenmesi ve maden işletmeciliğinde çalışan amelelerin haklarının korunması gibi hususların çağdaş hale getirilmesi hedeflenir. Yine bu nizamnâme ile ocaklarda maden çıkarma işleminin usulüne uygun olarak yapıp yapılmadığını denetlemek üzere bazı eyaletlerde maden başmühendisi bulundurma zorunluluğu getirilir. Madencilikle ilgili bu ilk nizamnâmeyi 1869, 1873, 1886 ve 1906 yıllarında çıkarılan yeni nizamnâmeler takip eder (Tızlak, 81-83).

Yapılan her yeni nizamnâmede yer alan şartlar yabancı yatırımcılar lehine geliştirilir. Yabancılar lehine yapılan bu değişiklikler nedeniyle 20. yüzyılın başında Osmanlı topraklarındaki çinkonun 2/3'ü, kurşunun ve manganezin %80'inden fazlası, zımpara taşının %90'ı, antimuan ve boraksitin tamamı yabancı şirketler tarafından çıkartılmaktaydı (Quataert, 915).

1. Zımpara

Zımpara taşı aşındırıcı ve cilalayıcı madde olarak sanayileşmiş devletlerin ihtiyaç kalemlerindendi. 1844'e kadar Ege Denizi'ndeki Naksos Adası tek zımpara üretim merkeziydi. Aynı yıl Yunan Hükümeti tüm zımpara yataklarını kamulaştırır ve ihracat fiyatlarını da arttırır. Bu gelişmeden en çok İngiltere'de zımpara ithalatı ve zımparaya dayalı maddelerin üretimini yapan şirketler etkilenirler. Bu şirketlerden birinin sahibi olan maden mühendisi George Hiller, 1845-1846 yıllarında Kula ve Kuşadası yakınlarında kaliteli zımpara yatakları buldu. İzmir'de oturan İngiliz tüccarı Ernest Abbott, Hiller'in işletme haklarını devralan Amerikalı O. A. Langdon Şirketi'nden zımpara yatakları üzerindeki hakları satın alır. Bu aşamadan sonra yeni zımpara yataklarının bulunmasıyla Batı Anadolu (Yorulmaz, 1994: 94-95), zımpara üretiminde dünyada ilk sırayı alır. Ernest Abbott, maden ihalelerinin birçoğuna kendisi giriyor, bazen eşi, maden yönetmeliği çıkarılmadan önceleri örtülü bir Rum ortak onun adına Maadin Dairesi'nde imtiyaz almak için çabalyorlardı.

İngiliz Abbott ailesi, diğer bir İngiliz tüccar grubu olan John D. Paterson ve ortaklarıyla İzmir ile Aydın bölgesi zımpara madenlerinin tekeli için rekabet halindeydi. Abbott ailesi, 1867'e kadar bulunmuş olan hemen tüm zımpara yataklarının işletme hakkını, bu yatakları bulan kişilere büyük paralar ödeyerek devralır. Zımpara taşı üretimindeki tekeli kaybetmek istemeyen ve Edward Whittal'ın sermaye desteğini alan Abbott ailesi, ellerindeki yatakları devretmek istemeyenlere karşı dava açarak madenler üzerinde hak iddia etmekteydi. Abbottlar, 1868-1869 süresince 5.000 tondan fazla zımpara taşı ihraç ettiği halde Patersonlar, Abbotların aldırıldığı mahkeme kararı gereği çıkarılan 3.000 ton tutarındaki cevheri satamayarak sürekli zarar ederler ve sonunda maden ocakları üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kalırlar.

Paterson'a karşı elde ettiği başarıdan sonra Ernest Abbott, madenin değeri üzerinden ödenen vergiyi %5'ten %20'ye çıkaracağını açıklar. Hükümetin bu oranda artırma kararını önceden öğrenen Abbott, atak davranarak iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktaydı. İstanbul'daki bürokratlarla ve İngiliz Konsolosluğu ile yakınlık kuran Abbott, zımpara yataklarının izin ve imtiyazını ele geçirmekte güçlük çekmediği gibi, başkaları tarafından bulunan yatakları gerek yönetimden baskılar gerekse sindirme yoluyla ele geçirmekteydi. Arama izni ve imtiyaz almak için Maadin Dairesi'ne yapılan başvuruları önceden öğrenen Abbott, madeni keşfeden kişiye çok düşük bir para teklif ederek haklarını satın almaya çalışıyor, karşı taraf fiyatı kabul etmediği takdirde Abbott'un uyarısıyla Maadin Dairesi izin verme işinde engel çıkarıyordu.

Maden arama izni alınsa bile Abbott, madeni önce kendisinin bulduğunu ileri sürüp dava açarak çıkarılan madenin satılmasını engelleyen bir karar çıkartıyordu. Maden kamuya ait araziler üzerindeyse bütün bunlara gerek kalmıyor ve madeni kim bulursa bulsun imtiyaz Abbott'a veriliyordu. Abbott 1870'lerde Batı Anadolu'da ve Aydın Vilayeti'ndeki zımpara madenlerinin tümüne yakınına bu tür yöntemlerle ele geçirdikten sonra, Levant Mining Co. Ltd. olarak bilinen Londra'daki Levant Madencilik Şirketi ile bir anlaşma yaparak şirketin bütün zımpara taşı ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenir. Hatta Osmanlı Hükümeti, Abbott'a 1898'de zımpara taşı ocakları bulmak, işlemek ve çıkarılan madeni ihraç etmek yolunda gösterdiği hizmetlerden dolayı Üçüncü Sınıf Mecidiye Nişanı vererek ödüllendirir (Yorulmaz, 101-104).

Ahî Sinan Dergâhı, halkın inancının pekiştirilmesi, işte ve sanatta ahlâkî değerlerin yaşatılması geleneğini sürdüren fonksiyonuyla 13. yüzyıl ortalarında Denizli'de kurulmuştu. Yerel halkın yanı sıra askerî yetkilileri de etkileyen topluluktan Ahî Sinan ve Ahî Tuman'ın adamları, 14. yüzyılda Denizli'ye gelen İbn-i Batuta'yı zaviyelerine (Çiftçiöğlü, 2007: 70) götürüp ağırlamak için birbirleriyle çekişmişlerdi (Baykara, 1969: 55). Denizli'deki Ahî Sinan ve Şahin Dede Dergâhı mensuplarının başına gelenler, Abbott'ın hukukun inceliğine dayanarak çıkarılan zımpara cevherlerine el koyma örneklerinden sadece bir tanesidir. Denizli'deki Ahî Sinan ve Şahin Dede Dergâhı şeyhi Şeyh Hacı Mehmedzâde Şeyh Ahmed, dergâhın imamı Hacı Kasım Efendizâde Şeyh Mehmed ile dergâhın türbedârı Şeyh Hammad Efendizâde Şeyh Ahmed 10 Aralık 1898 tarihinde Orman ve Maadin Nezareti ile Aydın Vilayeti'ne dilekçeyle başvurarak, Tavas kasabasına tabi Çardak ve Yolaltı köyleri civarındaki zımpara madeninin yasal iznini almak istediler. Aydın'dan gelen maden mühendisleriyle görevli memurların uzun süreli incelemelerinden sonra verdikleri rapor doğrultusunda 17 Mart 1902 tarihinde işletme ruhsatı alırlar. Zımpara madeninin 100 hissesinin 40 hissesi Denizli'deki Ahî Sinan ve Şahin Dede Dergâhı'nın şeyhi Gürcan Mahallesi'nde oturan Şeyh Ahmed bin Mehmed'e, 30 hissesi dergâhın imamı olup aynı yerde oturan Şeyh Mehmed bin Kasım'a, 30 hissesi dergâhın türbedârı Şeyh Ahmed bin Şeyh Hammad'a aitti.

Maden alanı, Çardak ve Yolaltı köyleri civarında Karacaviran ve Hançam Mezarlığının üstündeki mermer taşı ocakları ve pamuk tarlasının üstünde bulunan Kaban Beleni namında Büyük Açıktepe, Ardıç ve Tellüce ve Taşlıca tepeleri ve Yolaltı Köyü sınırlarıyla (BOA, Y.PRK.MŞ, 8/8 2) çevriliydi.

Dergâh mensuplarının bildirdiğine göre, ruhsatın alınması aşamasında 2.000 lira hazineye vergi verip, 1.800 lira inceleme heyetiyle memurların masraflarını karşıladılar. Cevheri topraktan çıkartmak için 20 tane ocak açıp, işçi barınakları yaparak çalışan 200 işçiye 4.000 lira ödeme yaparlar. Bu sırada Nazır tarafından madeni çıkarma işinde gözlemci sıfatıyla gönderilen Mühendis Vitalis'in marifetiyle, aynı arazi için Abbott'a (BOA, Y.PRK.AZS, 5/616) da işletme izni çıkarılmıştı.

İşletme sahipleri cevherin deve ile Denizli'ye taşınmasına 2.700, buradan trenle İzmir'e ulaşımına 1.500 lira masraf yaparlar. Bu aşamadan itibaren maden serüveni başka bir boyut kazanır. Çünkü, İzmir İskelesi'ne getirilen üç yıllık emek ürünü cevhere Nazır'ın emriyle el konulur. Maden işletme ruhsatının kendisine ait olduğunu beyan eden Abbott, cevheri dokuz aydır ihraç ederken, Nazır dergâh mensuplarının elindeki fermanın ve Şura-yı Devlet'e ulaştırılması gereken şikâyet dilekçelerinin (BOA, Y.PRK.MŞ, 8/8 2) yerine ulaştırılmasını engelleyerek alıkoymaktaydı.

Dergâh mensuplarının iddialarına göre, bu sırada Abbott, Orman ve Maadin Nazır'ına 2.000 lira ile her ton madende 27 kuruş ve Aydın Vilayeti Maadin Mühendisi Vitalis'e 500 lira ile her tonda 9 kuruş verilmesi karşılığında anlaşılır. Abbott, toplam değeri 30.000 lira olan madeni Avrupa'ya ihraç ederek bu işten oldukça kazançlı çıkarken, konu işletme sahipleri tarafından 11 Ocak 1905 tarihinde Sadrazam ile (BOA, Y.PRK.MŞ, 8/8 1) Padişah makamına (BOA, Y.PRK.MŞ, 8/8 2) verilen dilekçelerle şikâyet edilerek duyurulur ve yardım istenir.

Dergâh mensupları üç yıl beklemelerine rağmen uğradıkları haksızlığa çözüm aramak amacıyla 13 Ekim 1908 tarihinde tekrar Padişaha yazdıkları (BOA, Y.PRK.AZS, 5/616);

"...muavenet ve muvafakatlarını tabt-ı temine aldıktan sonra Nazır Paşa Vitalis'i yalandan madenimize mekşufa namına verilip bu bahane ile yedimizden cebd ile abz edib bundan iki sene akdem şerikleri olan Abbott'a zabt ettirmişler Abbott dahi bu fırsatla 9.000 lira medf edib gece gündüz çalışıb hülasa etdiğimiz 30.000 liralık madenimizi Avrupa'ya sevk ve fîruht edib binlerce liraları alıb nısfı kendine nısf-ı diğerini şeriki olan Nazır Paşa'ya ve Vitalis'e ita etmekte olduğundan bizler ise feryad-ı figân ile her taraflara dava etdik ise de Nazırın tagallübü bairından sükât ediler. Bu kadar malî servetimiz gitti. 10 hane 60 nüfus ailemizle mahv-u perîşan olduk. Dergâh-ı şerifimizde 800 müridân ve meşayihler

ile gece gündüz ab-ı enîn-i fîğan içre dest-i tazarru'muzu ref'-i bargâb-ı Hüda ederek merhametli adaletli şevketli efendimiz hazretlerine iltica etdik. Şevketli Padişahımız efendimiz hazretlerinin ve şehzadegân-ı mükerrerlerinin başı sadakasına mezkûr hudud ile ma'denimiz bir tonda 10 kuruş harc-ı nisbî ile uhde-i dâiyânemize ihsân ve ihâle buyurmasıyla 10 hâne 60 nüfus ailemizle 800 müridân ve meşayibli ibadethâne-i Hüda olan dergâb-ı şerîfimizi ihya rûz u şeb ömr-i afiyet-i şabaneleri du'âsına mutabbar buyurulması busûsuna mü'sâ'ade-i cenâb-ı müllükânelerinin...", ayrıntılı dilekçeyle Padişah'tan yardım isterler.

Aydın vilayetinde Ernest Abbott'a verilen maden ihalelerinde yaşanan yanlış işlemlere ait sorunlar daha önceleri de yaşanır. Aydın Vilayeti ve kazalarında ortaya çıkarılan zımpara madenlerinin Ernest Abbott'a ihalesi amacıyla; usul ve nizamı dairesinde şartname ve mukavelelerin düzenlenmesi için vilayetin 5 Haziran 1892 tarihli ve 12 numaralı yazıyla Orman Maadin ve Ziraat Nezaretine durumu bildirmesi üzerine, 1876 tarihli Padişah makamının buyruktusu gereği ihale şartnamelerinin bu yolda düzenlenmesi gerektiği Abbott'un vekiline iletilir. Öncelikle ihalenin 11.330 dönümden ibaret olan arazi içinde her dönüm için 10'ar kuruştan yıllık 113.300 kuruş verilmesi gereği bildirildiği halde, nizamnamenin 40. maddesi gereği her dönüm için 5'er para vergi konulacağı bildirilmesiyle 20 yıllık ödenmesi gereken vergi tutarı olan 364.981 kuruş alınmış ve geri kalanı için bir senet alınmışsa da bu senedin hükmü geçersiz kılınarak devlet hazinesinin 1.000.000 kuruşu aşkın zarara uğratıldığı (BOA, Y.PRK.OMZ, 3/47 2) belirtilir.

Zımpara tekeli için gerek rakibi Patersonlar ile gerekse bir yolunu bularak işletme iznini alanlarla uğraşan Abbott ailesi için, vakıflara ait arazilerde arama iznini Orman Maadin ve Ziraat Nezaretine sunup, madeni ilk bulanın kendileri olduğu ve madeni kim çıkarırsa çıkarsın, satışta kendilerinin yetkili olduğunu belirterek hazır İzmir İskelesi'ne kadar getirilmiş cevhere el koymaları olağan işlerden sayılır. Maden Mühendisi Vitalis'in sahte ruhsat vererek görevini kötüye kullandığı şikâyetlerinin yapıldığı Aydın Vilayeti'nden, aynı tarihlerde Nezaret makamına gönderilen bu yazıda (BOA, Y.PRK.OMZ, 3/47 2); Patersonlara ait olup ihalesi yapılan 15-20 kıta maden üzerinde yapılacak bir incelemenin sonunda madenlerle ilgili şikâyetlerin gerçek nedenlerinin ortaya çıkacağı belirtilir.

Denizli Sancağı'na bağlı Tavas kazasının Karacasu nahiyesinde ortaya çıkarılan zımpara madeni imtiyazı, Padişahın sekreterliği hizmetlerinde bulunmuş, merhum Kâmil Bey'in kardeşi Bosnalı Abdullah Efendi adına çıkarılması amacıyla hazırlanan yazı Bâb-ı Âli'ye gönderilir. Madenin çıkarılması sırasında arazisine tecavüz edildiğini söyleyen Dağistanlı Hacı Mustafa Efendi'nin, Aydın Vilayeti Orman Muamelat Müfettişi Yusuf Bey ile Mühendis Vitalis'ten aldığı izin belgesinin sahte olduğu ortaya çıkar. Belgenin iptali konusunda Nezaret Komisyonu kararı olmasına rağmen, hisse paylaşımının geçerliliği Nezaret tarafından onaylanmış ve bu sırada merhum Kâmil Bey'in kardeşi Abdullah Efendi namına ihalesi arz olunmuş olan zımpara madeninden 6.000 ton cevher ihracı hakkı yine Padişah makamının iradesi alınmadan, resmî bir mukavele yapılarak bu kez Abbott'a (BOA, Y.PRK.OMZ,3/47 1) verilir.

Bürokrasideki işleyişi siyaseten kullanan Paterson ve Abbott ailesi dışında zımpara imtiyazı alanlar da olur. Denizli merkez köylerinden Irganlı'daki zımpara madenini 60 yıl süreyle işletmek üzere Buldanlı Hacı Emin ile kardeşi Hafız Edhem 22 Mart 1913 tarihinde (BOA, MV, 231/13) yetki alırlar. Diğer bir zımpara izni Çal kazasındaki yataklar için verilir. Osmanlı vatandaşı Bedros Donikyan ile Avusturya uyruklu Anna bint-i Mihal Bosko, Çal'ın Ortaköy Köyü'nde resmî izinle yapılan araştırma sonucu ortaya çıkarılan zımpara madenini, 60 yıl süreyle işletmek üzere 21 Ocak 1914 tarihinde (BOA, MV, 233/19) yetki aldılar.

Yabancıların zımpara madenine gösterdikleri ilgiden etkilenen varlıklı Türklerden Abdulhamid Efendi de Buldan yöresinde maden arama izni alır. Türk asıllılara verilen işletme izinleri, üst makamların yabancılara verilen tavizlerden bunalan Nezaretin küçük birer ihsanıdır aslında. Yakınlarının maddî katkılarıyla ortaklık kuran Abdulhamid Efendi bu tür ayrıcalıktan yararlanan işletmecilerdendir. Ortaklar Buldan kazasına bağlı Güney nahiyesinde araştırarak çıkardıkları zımpara alanını, 60 yıl süreyle işletmek üzere Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın 19 Mayıs 1918 tarih ve 241 no'lu kararnamesiyle (BOA, MV, 249/100) imtiyaz alarak çalışmaya koyulurlar.

Denizli Sancağı'nı mesken tutan ve Dava Vekili olarak çalışan Ahmed Tevfik Efendi, bürokrasinin işleyişi konusundaki bilgi, tecrübe ve kurnazlığı sayesinde bölgede birçok maden ihalesi kazanarak adını duyurur. Ahmed Tevfik Efendi kazandığı ihalelerin bazılarını devrederek kazancına kazanç katmanın peşindedir. Nitekim, Başkarcı Köyü civarında çeşitli madenleri araştırmak amacıyla aldığı izin belgesinden

kaynaklanan haktan 100 hissenin 60 hissesini Osmanlı vatandaşı Nesim Levi Efendi'ye (BOA, MV, 187/82) devredilmesi konusunda anlaşmış, servet sağlama yolunda bir adım daha atmıştı.

2. Krom

Makine ve paslanmaz çelik üretimi ile kimya sanayinde krom bileşiklerinin önemi arttıkça Anadolu'da krom araştırmalarının arttığı görülür. Anadolu kromları 1850'li yıllarda dünya piyasasına hâkimdi durumdadır. 19. ve 20. yüzyılda Batı Anadolu'daki krom yatakları üzerinde İngiliz ve Alman madencilerin işletmecilik izni kapma mücadelesi yaşanır.

Osmanlı vatandaşı Rumlar ile bazı varlıklı Türkler işletme izni alarak çıkardıkları cevheri genellikle batılı madencilere satmaktadırlar. Aydın Vilayeti'ne bağlı Acıpayam kazası, krom yatakları açısından oldukça verimli bir bölge özelliği göstermekteydi. Madenlere yabancı şirketlerin ilgi göstermesi, maden aramalarını hızlandırdığı kadar bazı suistimallerin yaşanmasına da neden olmaktaydı.

Aydın Vilayeti'nden Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen 6 Mart 1905 tarihli bir yazıda (BOA, Y.PRK.OMZ, 3/47 1); Acıpayam'ın Nikfer Köyü'ndeki krom madenine ait arama ruhsatı, gereken süreden iki yıl sonra Maadin Heyet-i Fenniyesi'nin 14 Ekim 1899 ve 9 Haziran 1900 tarihli iki kıta kararı gereği kayıtsız şartsız 2.000 ton cevherin nakil ve ihracına izin verildiğini, oysa bu sınıf madenlerden yıllık en fazla 100 ton cevherin resm-i nisbî verilmek şartıyla nakline izin verildiği ve usule uyulmadığı şikâyet edilerek bazı şirketlerin kayırıldığı dile getirilir.

Krom madeniyle ilgili başka bir aldatmacılık olayı Denizli'nin Tavas kazasında yaşanır. Kazada oturan Suyolcu Rodoslu Andon, araştırarak bulduğu krom madeninin çıkarılmasına yardımcı olmak ve yasal izin belgesini almak için Denizli'de oturan Deraliyeli olarak ta bilinen Ahmed Tevfik Bey'e vekâletname vermişti. Ahmed Tevfik Bey, aldığı vekâletin yasal süresini geçirdikten sonra belgeyi kendi adına çıkarmaya çalışınca 5 Mayıs 1900 tarihinde (BOA, DH.MKT, 2348/78) emniyeti suistimal etmekten hakkında dava açılır.

Osmanlı vatandaşı Nikola Lozidi izin belgesi alarak Acıpayam'ın Alacain Köyü (BOA, MV, 227/151) ile Kösten Köyü'nde ortaya çıkardığı krom madenini (BOA, MV, 227/153) 60'ar yıl süreyle işletmek üzere yetki alır. Nikola Lozidi Efendi, araştırılarak Kızıllıhisar Köyü'nde ortaya çıkarılan krom madenini (BOA, MV, 227/149) de 60 yıl süreyle işletme yetkisini de bu sırada alıp üç ayrı sahada maden çıkarmaya başlar.

Abdulvahhâb Naimî ile Ahmed Tevfik beylere 27 Şubat 1909 tarih ve 327 numaralı fermandan ihale edilen merkez Gerzile Köyü'nde krom madeni çıkarmak amacıyla alınan izin belgesine ait vergilerin, sürekli uyarılara rağmen yatırılmaması üzerine, alınan işletme izni Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın 31 Mart 1914 tarihli (BOA, MV, 234/63) kararıyla iptal edilir. Bu tarihten sonra Abdulvahhâb Naimî Bey vefat etmişti. Abdulvahhâb Bey'in mirasçıları vergi borcunun ödenmesinin ertelenmesi işinin esasa ait işlerden olmasından dolayı, iznin iptal edilmesine dair konuya açıklık getirecek kaideler bulunmadığından ve mirasçılardan Atiye Hanım'a gerekli bildirimde bulunulmadığından dolayı Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne itiraz ederler. Nezaret ile yapılan yazışmalar üzerine, Şura-yı Devlet'in ek olarak düzenlediği 26 Mart 1917 tarihli krom madeni hakkındaki Maden Kanunu'nun (BOA, MV, 247/69) ilgili maddelerinin yayınlanmasından sonra iptal işleminin yapıldığı anlaşıldığından, 31 Mart 1914 tarihinde alınan fesh-i ihale kararı Meclis-i Vükela'nın 11 Temmuz 1917 tarihli kararıyla iptal edildi ve alınan işletme izninin geçerliliği sağlanır.

İzmir Körfez Vapuruları İşletmesi'nin kurucusu Yahya Hayatî Paşa önemli bir ihrac ürününü olan krom madeni işletmesine ağırlık vermiş, Acıpayam'ı merkez seçerek İzmirli Mahmud Bey, Abdülkerim, Kâzım efendiler ve Emine Zarife, Vesile hanımlarla kurduğu şirket Doğan Baba (BOA, MV, 249/147), Eğidir (BOA, MV, 249/148), İrle nahiyesinin Kırılı (BOA, MV, 249/149), Niyazlar (BOA, MV, 249/154), Salda (BOA, MV, 249/159), Dereköy (BOA, MV, 249/168), Tekke (BOA, MV, 249/169) ve Kayadibi (BOA, MV, 249/174) köylerinde 60 yıl süreyle işletmek üzere krom madeni ihalesini alır.

3. Bakır

Denizli Sancağı bakır yatakları bakımından verimsiz olmakla beraber, Çal kazasında birkaç tane maden yatağı bulunduğu görülür. Mahmud Celaleddin, Abdulvahhâb, Dava Vekili Ahmed Tevfik beyler ile Rum kökenli Osmanlı vatandaşı Atnaş Esiridi efendiler sermayelerini bir araya getirerek, Selcen Köyü'nde tespit

ettikleri bakır madenini işletmek amacıyla, devlet katlarından gerekli izni alırlar. Maden 99 yıl süreyle işletilecek ve satışlardan elde edilecek net gelirin 100 kuruşta 5 parası Dârulaceze'ye verilecekti. Kurulan ortaklığa ait 100 hisse olacak, 10 hisse Mahmud Celaleddin Bey'e, 20 hisse eşi Şükriye, 10 hisse kızları Atiye, 5 hisse Safvet hanımlara, 25 hisse Abdulvahhâb Bey, 20 hisse Dava Vekili Ahmed Tevfik, 20 hissesi Atnaş Esiridi efendilere ait olacaktı.

Maden arazisinin kararlaştırılan vergisi 20.670 kuruştı. Teçhizat-ı Askeriye Akçesi olarak %6 hesabiyle 1.240 kuruş 10 para, %5 rusum-u nisbiye, 150 altın ferman harcı, Teçhizat-ı Askeriye için 9 altın, Bâb-ı Âli Teshilat Sandığı Harcı olarak 20 altın, Hamidiye Hicaz Demiryolu ve muhacirlerin yerleştirilmeleri işine yardım olarak 100'er altın ve ayrıca Darulaceze'ye gereken miktar verilecekti (BOA, DH.MKT, 1127/65).

Ortaklığa ait 100 hisse belirtilmesine karşın, toplamda 110 hisse çıkmaktadır. Dahiliye Nezareti'ndeki memur, 8 Ekim 1906 tarih ve 2237 no'lu kesinleşmiş ihale yazısını Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne yazdığı sırada, yazı işlerindeki yoğunluktan dolayı hisselerden birinin tutarını yanlış yazdığı ortaya çıkmaktadır.

4. Linyit

Denizli Sancağı linyit kaynakları açısından verimli olmakla birlikte, işletmeciliğinin sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Eldeki veriler ilk olarak sancağın Karahayıt nahiyesine bağlı Gölhisar ve Şahin Ali köylerinde işletmenin yapıldığını gösteriyor. Ortaya çıkarılan ve haritada sınırları belirlenen (BOA, İ.OM, 15/1328 Za-4 2/1) linyit madeninin işletme hakkı Meclis-i Vükela'nın 17 Kasım 1910 tarihinde alınan kararıyla 99 yıl süreyle işletilmek üzere, İzmir'de Yemiş Çarşısı'ndaki tüccarlardan Balcızâde Hamid Efendi'ye verilir (BOA, İ.OM, 15/1328 Za-4 1/2). İşletmeci çıkarılacak cevherden kıymetine göre %3 resm-i nisbî, %6 nispetinde Techizat-ı Askeriye, bir defaya mahsus 50 lira Ferman-ı Âli Harcı ve bunun %2'si nispetinde Techizat-ı Askeriye ödemesi ve 100 lira Hicaz Demiryolu için verecekti.

Araştırma izninin ardından sancağın merkez kazalarından Honaz'ın Kızılyer muhitinde linyit kaynağı tespit edilir. Yapılan incelemeler sonunda işletmeye uygun buluna linyit madeni, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın 7 Mayıs 1918 tarih, 219 no'lu kararnamesiyle 99 yıl süreyle işletmek üzere Abbas Bey'e (BOA, MV, 249/94) verilir.

Sarayköy'e bağlı Kabağaç Köyü sınırları içinde bulunan linyit madenini 99 yıl süreyle işletmek üzere Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın 30 Nisan 1918 tarih ve 371 rakamlı kararnamesiyle işletme izni alan Ahkâmoğlu Kostı (BOA, MV, 249/113) ve Honaz Kızılyer muhitinde ocak açan Abbas efendilerin, İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin ardından işgalin bölgeye sıçraması üzerine çalışmalarını bıraktıkları anlaşılıyor.

5. Kükürt ve Petrol

Denizli Sancağı'nın Sarayköy ve Karahayıt çevresi jeotermal kaynaklar açısından oldukça zengindi. Bölgedeki toprak yüzeyi bazı noktalarda yeraltı kaynaklarındaki mağma tabakasıyla temas ederek birçok içeriği kaynar suyla dışarıya çıkarmaktadır. Diğer maden kaynaklarını işletmek üzere izin belgesi alanlarda olduğu gibi, bu çevreye gelenlerin neredeyse tamamı Denizli dışından gelen varlıklı kimselerdi. İzmirli tüccarlardan (<http://www.capital.com.tr/>) Buldanlı Hacı Emin Efendi bunlarda biridir. Hacı Emin Efendi ve ortakları Sarayköy kazasına bağlı Tırkaz ve Tekke köylerinde izin alarak ortaya çıkarılan kükürt madenini 99 yıl süreyle işletmek üzere, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın 28 Ocak 1918 tarih ve 50 no'lu kararnamesiyle (BOA, MV, 249/25) imtiyaz aldılar.

Ortaklar arasında hisse bölüşümü üzerine yapılan görüşmeler sonunda ortaklık paylarını netleştirdiler. Ahmed Tevfik Efendi, eşi Saliha Hanım ile Hacı Mustafa Efendi torunu İsmail Memduh Bey'in tasarruflarında bulunan 50 hisseyi, İzmir'de oturan Buldanlı Hacı Emin Efendi'nin evlatları Mehmed Rıfat ve Abdulkadir beylere satarak, Meclis-i Vükela'nın 14 Mayıs 1919 tarihli kararıyla (BOA, MV, 215/105) devir sözleşmesini yaptılar.

Mehmed Rıfat ve Abdulkadir beyler Denizli yöresinde kükürt işletmeciliği yaparlarken petrol madenine de ilgi duyup, Sarayköy'ün Kumluca ve Tırkaz köylerinde ortaya çıkarılan petrol madeninin gerekli vergilerini ödedikten sonra, Şura-yı Devlet ile Meclis-i Vükela'nın 25 Kasım 1919 tarih ve 385 no'lu kararnamesiyle (BOA, MV, 253/90) 60 yıl geçerli işletme izin belgesini aldılar.

Mehmed Rifat ve Abdulkadir beylerin ruhsatnamesini haiz Meclis-i Vükelâ tutanağını yazan memur Tırkaz adını Tırfana olarak kaydetmiştir. Yapılan yerel araştırmada bu adla anılan bir köy olmadığı anlaşılmış, yanlışlığın memurun dikkatsizliğinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Mehmed Rifat ve Abdulkadir beyler yanlarına Mustafa Bey'i de alarak 21 Aralık 1916 tarihinde Denizli'nin Çeşmebaşı Köyü'nde ortaya çıkarılan petrol madeninin işletme izin belgesini de alılar. Mehmed Rifat, Abdulkadir ve Mustafa beyler sahip oldukları 20'şerden 60 hisseyi, Meclis-i Vükela'nın 28 Ağustos 1919 tarih ve 397 no'lu kararıyla Ahmed Fikri Bey'e (BOA, MV, 216/134) devrederek buradaki faaliyetlerini sonlandırırılar.

Eldeki belgelerden Sarayköy'de petrol, Çeşmebaşı'nda kükürt işletmeciliğinin boyutları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde anılan yerlerde ilgili madenlere ait bir işletmecilik te yapılmamaktadır. Büyük olasılıkla ilerleyen tarihlerde Yunan işgalinin Sarayköy önlerine kadar uzanması sırasında işletmecilerin faaliyetlerini sona erdirdikleri sanılmaktadır.

Sonuç

1838 tarihinde yapılan İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması'ndan sonra Batı Anadolu'ya gelen yabancı tüccarlar, gelişen sanayileri için gereksinim duydukları madenlerin bir bölümünü Batı Anadolu'da buldular. Sosyal yaşam standardının uygunluğu ve ekonomik avantajları nedeniyle İzmir, yabancı tüccar-yatırımcıların üslendiği bir şehir olmuştur. Ayrıca yabancıların yatırımlarının sonucu olarak Anadolu'daki ulaşım sisteminde iyileşmeler görülmüştür.

Yapılan ticaret antlaşmasının verdiği avantajlarla Anadolu'ya gelen, sanayileşmiş ülkelerin bölge madenlerine olan ilgisinin artması sonucu tüccar ve teknik eleman olarak gelen yabancıların sayısında yıllara göre artışlar olmuş, cevherlerin çıkarılmasının uzun zamanlar alması nedeniyle yabancı tüccarların aileleri de bölgeye gelerek yaşamlarını burada sürdürmüşlerdir.

Belgelerden anlaşıldığına göre, İzmir'e yerleşerek bölge madenleriyle ilgilenen yabancılardan İngiliz yatırımcı tüccarlar arasında maden pazarı için kıyasıya çekişmeler yaşanmıştır. Örneğin; İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu ve Osmanlı bürokrasisiyle ilişkiler kuran Ernest Abbott, rakibi John Paterson'ı devre dışı bırakarak bölgede tekel oluşturmuştur.

İzmir'deki batılı tüccarlar işletme imtiyazı olarak çıkardıkları cevherleri Avrupa'ya ihraç etmişler, karşılıklı çıkarılara dayalı bürokrasi-tüccar ilişkileri sonucu devletin vergi kaybı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde madenlerle ilgili teknik alt yapı geliştirilmeden çıkarılan yönetmeliklerden kaynaklanan boşluğu yerinde kullanan yabancı tüccarlar kazançlarını arttırdıkları, yerli Rumların Türkler aleyhine zenginleşmesine neden olmuşlardır.

Devletin yaptığı ticaret anlaşmasıyla uzak coğrafyalardan gelen yabancı yatırımcılar, Müslüman halkın geleneksel ticaret alışkanlığının değişmesine, yerli müteşebbislerin madencilğe ilgi ve yatırımlarının artmasına, bölgede nüfusun çeşitlenmesine, kültür alış-verişinin canlanmasına neden olmuştur.

Bölgeye yakınlığı, trenle taşımacılığın sağlanmasındaki kolaylık, maden çeşitliliği gibi nedenlerle Aydın vilayetine bağlı Denizli Sancağı da yabancı ve gayrimüslim tüccarların yatırım alanı olmuştur. Özellikle yüzyılın son çeyreğinde Denizli Sancağı ile kazalarında maden imtiyazı alan gayrimüslimler ile yabancıların sayılarında artışlar görülmüş, bölge madenlerine olan talebin doğal bir sonucu olarak, 1894 yılı öncesinde Denizli genelinde sayıları 4 olan yabancı nüfus sürekli artmıştır. Bu artışın özellikle maden bakımından zengin yörelerde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumu örneklendirecek olursak; 1894 verilerine göre Çal kazasında 197'si erkek 56'sı kadın, Saray kazasında 187'si erkek 111'i kadın, Garbî Karaağaç/Acıpayam kazasında 178'i erkek 192'si kadın nüfus bulunurken (İnan, 1997: 80 vd), 1902 verilerinde Çal nüfusunda 99'a düşen, Acıpayam genelinde 413'e, 1906 verilerinde Denizli genelinde 1.063'ü erkek 800'ü kadın olmak üzere toplam 1.863'e (Babaoğlu, 1996: 100 vd), Denizli merkezi ile kazalarında 1895 verilerinde sayıları 3.313'e, 1898'de 4.468'e ulaşan gayrimüslimler ile 1.000'e yakın sayıdaki yabancı nüfus maden işletmeciliği amacıyla bölgeye gelerek yaşam sürdürmüşlerdir.

Garbî Karaağaç/Acıpayam hariç tutulmak kaydıyla, Denizli'nin anılan yerlerinde günümüzde maden işletmeciliği yapılmamaktadır. Son yıllarda gerek yurt içi gerekse yurt dışı talebe paralel olarak Denizli'de mermer ve traverten işletmeciliği ağırlık kazanırken, diğer madenlerin işletmeciliği sınırlı kalmaktadır. Bu

durum, Denizli madenlerinin tekrar incelenerek işletme imkânlarının sağlanması için yeni bir hamlenin yapılmasını mecburî kılmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

- BOA, DH.MKT, 2348/78, 1318 M 22 (22 Mayıs 1900)
 BOA, DH.MKT, 1127/65, 1324 N 18 (5 Kasım 1906).
 BOA, İ.OM, 15/1328 Za-4 2/1, 1328 Za 17 (20 Kasım 1910).
 BOA, İ.OM, 15/1328 Za-4 1/2, 1328 Za 17 (20 Kasım 1910).
 BOA, MV, 187/82, 1332 Ca 30 (26 Nisan 1914).
 BOA, MV, 227/151, 1330 B 22 (7 Temmuz 1912).
 BOA, MV, 227/153, 1330 B 26 (11 Temmuz 1912).
 BOA, MV, 231/13, 1331 R 13 (22 Mart 1913).
 BOA, MV, 233/19, 1332 S 23 (21 Ocak 1914).
 BOA, MV, 227/149, 1331 B 26 (11 Temmuz 1913).
 BOA, MV, 215/105, 1337 Ş 12 (13 Mayıs 1919).
 BOA, MV, 234/63, 1332 Ca 2 (29 Mart 1914).
 BOA, MV, 247/69, 1333 N 21 (11 Temmuz 1917).
 BOA, MV, 249/25, 1336 R 17 (30 Ocak 1918).
 BOA, MV, 249/147, 1336 Za 18 (25 Ağustos 1918).
 BOA, MV, 249/148, 1336 Za 18 (25 Ağustos 1918).
 BOA, MV, 249/149, 1336 Za 18 (25 Ağustos 1918).
 BOA, MV, 249/154, 1336 Za 21 (28 Ağustos 1918).
 BOA, MV, 249/159, 1336 Za 25 (01 Eylül 1918).
 BOA, MV, 249/169, 1336 Z 4 (01 Eylül 1918).
 BOA, MV, 249/168, 1336 Z 4 (10 Eylül 1918).
 BOA, MV, 249/174, 1336 Z 8 (14 Eylül 1918).
 BOA, MV, 249/100, 1336 Ş 18 (29 Mayıs 1918).
 BOA, MV, 249/94, 1336 Ş (12 Mayıs 1918).
 BOA, MV, 249/113, 1336 N 3 (12 Haziran 1918).
 BOA, MV, 253/90, 1338 Ra 2 (25 Kasım 1919).
 BOA, MV, 216/134, 1337 Za 30 (27 Ağustos 1919).
 BOA, Y.PRK.AZS, 5/616, 1329 B 30 (27 Temmuz 1910).
 BOA, Y.PRK.OMZ, 3/47 1, 29 Z 1322 (06 Mart 1905).
 BOA, Y.PRK.OMZ 3/47 2 (29 Z 1322-06 Mart 1905).
 BOA, Y.PRK.OMZ, 3/47 1, 20 Z 1322 (06 Mart 1905).
 BOA, Y.PRK.MŞ, 8/8 1, 1322 Za 05 (11 Ocak 1905).
 BOA, Y.PRK.MŞ, 8/8 2, 1322 Za 05 (11 Ocak 1905).

Kitaplar-Makaleler

- Babaoğlu, H. İbrahim. (1996). XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Denizli Sancağı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli.
 Baykara, Tuncer. (1969). Denizli Tarihi. İstanbul: Fakülteler Matbaası
 Çağatay, Neşet. (1943). “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. c. 2. Sayı: 1.
 Çiftcioglu, İsmail. (2007). “XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresinde Ahilik ve Mevlevilik”. Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1. 6-8 Eylül 2006. Isparta.
 İnan, Süleyman. (1997). XIX. Yüzyıl Sonlarında Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Denizli Sancağı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli.
 İnalçık, Halil ve Quataert, Donald. (1997). An Economic And Social of The Otoman Empire. Cambridge-New York: Cambridge University Pres. pp. 55.

- Karal, E.Ziya. (1988). Osmanlı Tarihi. c. VI. Ankara.
- Kartalkanat, Ahmet. (1990). "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası". Jeoloji Mühendisliği. Mayıs. (36), 67-71.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1974). Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri. I (1580-1838). Ankara.
- Kennedy, Paul. (1994). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Çev. Birtane Karnakçı) (5. Baskı). Türkiye İş Bankası Yayınları. Ankara.
- Sevinç, Necdet. (1985). Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü. İstanbul.
- Tengirşek, Y. Kemal (1939). "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti". Tanzimat I. İstanbul: Maarif Basımevi. 289-320.
- Tızlak, Fahrettin. (1995). "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi". Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim, (98), 76-83.
- Quataert, Donald. (1985). "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik". Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul, 914-915.
- Yorulmaz, Şerife. (1994). Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=1810 Erişim Tarihi: 23.02.2009.